

**Läroarutbildningen
Examensarbete
Våren 2005**

Arbetar pedagogerna i förskolan för att främja tvåspråkiga barns språkutveckling?

En intervjuundersökning av fem förskollärare

**Handledare:
Anna Flyman Matsson**

**Författare:
Shkendije Krasniqi**

Arbetar pedagogerna i förskolan för att främja tvåspråkiga barns språkutveckling?

En intervjuundersökning av fem förskollärare

Abstract

I Lpfö 98 (Läraryrket, 2001: 28) står det att det är förskolans skyldighet att främja barnens modersmål och det svenska språket. Syftet med detta arbete har därför varit att ta reda på om pedagogerna arbetar i förskolan med att främja barnens första – och andraspråk och i så fall hur. En kartläggning av Skolverket (2003) visade att stödet för de tvåspråkiga barnen inom förskolan var en stor brist. Med min undersökning ville jag följa upp kartläggningen för att se om något har hänt på detta område efter denna. För att få svar på mina frågor har jag intervjuat förskollärare i två olika förskolor. Resultatet jag fick fram, och som har satts i relation till forskning inom området, visar att pedagogerna arbetar mycket med olika pedagogiska hjälpmedel och metoder för att främja barnens andraspråk, men inte förstaspråket. Undersökningen visar alltså att dessa förskolor inte följer läroplanen i ett av avseendena. Detta kan bidra till sämre utbildningsresultat för de tvåspråkiga barnen, förskolorna borde därför engagera sig mer i barnens modersmål för att främja deras utveckling.

Ämnesord: Första - och andraspråksinlärning, förskolan, läroplan, tvåspråkiga barn, modersmål.

INNEHÅLL

1. Inledning	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte	5
2. Litteraturgenomgång	6
2.1 Ord förklaringar.....	6
2.2 Första språksinlärning	6
2.3 Andraspråksinlärning	7
2.4 Vad påverkar språkinlärning	9
2.5 Hur kan man stödja barnens första – och andra språk.....	11
3. Metod	15
3.1 Val av metod	15
3.2 Beskrivning av undersökningsgruppen	15
3.3 Intervjufrågor	16
3.4 Bearbetning av materialet.....	17
4. Redovisning av resultat	18
4.1 Svalans förskola	18
4.2 Lärkans förskola.....	20
5. Sammanfattning och diskussion	23
Litteraturförteckning	26
Bilagor	27

1. Inledning

Enligt Ladberg (2003) är vi utan språk ensamma i ett hål där vi inte kan kommunicera. För att vi ska kunna uttrycka våra känslor och förmedla det, behöver vi kunna språket. Att vilja säga något men inte kunna hitta ord är frustrerande. Jag vill citera några ord som Ladberg (2003) har skrivit i sin bok, *Barn med flera språk*, om språkets betydelse.

Språk är liv. Språk är bron mellan människor. Vi människor behöver språk för att möta varandra, för att förstå och blir förstådda. Kan jag uttrycka mig så kan jag nå fram till andra människor. Fråntas jag den möjligheten så blir jag ensam. Fasanfullt ensam. (Ladberg, 2003: 7).

1.2 Bakgrund

I dagens samhälle kommer alla pedagoger i förskolan att möta barn med invandrarbakgrund. På grund av detta är det viktigt att ha förkunskaper för att kunna stödja tvåspråkiga barn i deras språkutveckling. Av mina egna erfarenheter samt under VFU-perioder har jag upplevt att tvåspråkiga barn inte får lika mycket stöd i modersmålet som i det svenska språket.

I Skolverkets rapport (2003:95f) kan man läsa att i juni 2001 fick skolverket i uppdrag av regeringen att ta reda på hur situationen för modersmålstödet är i förskolan och skolan. Undersökningen genomfördes som en postenkät där en blankett som rörde sig om modersmålsstödet skickades ut (till 117 kommundelar i 17 kommuner) till förskolan. Det var många barn som började förskolan som inte kunde så mycket svenska eller ingen svenska alls. Kommunenkäten visade att sådant stöd inte förekom i alla kommuner, 45 procent av kommunerna erbjöd inget stöd på modersmålet alls till dessa barn. Av denna anledning valde jag att i min undersökning följa upp kartläggningen och se om situationen har förändrats efter att denna gjordes.

1.3 Syftet

Med denna undersökning vill jag ta reda på om pedagogerna i förskolan arbetar för att stödja barns tvåspråkighetsutveckling med utgångspunkt i det talande språket. Lpfö 98 säger att;

Språk och lärande hänger ouplösligt samman liksom språk och identitetsutveckling. Förskolan skall lägga stor vikt att stimulera varje barns språkutveckling och uppmuntra och ta tillvara barnets nyfikenhet och intresse för den skriftspråkliga världen. Förskolan skall bidra till att barn med annat modersmål än svenska får möjlighet att både utveckla det svenska språket och sitt modersmål. (Läraryrket, 2001: 28)

Det står alltså i läroplanen att barnen ska få möjlighet att utveckla både det svenska språket och modersmålet. Den här studien undersöker om pedagogerna i förskolan följer styrdokumentet. En sådan undersökning är viktig för att dels ta reda på om pedagogerna stimulerar de tvåspråkiga barnens språkutveckling, dels för att belysa vikten av att stödja tvåspråkighetsutveckling för andra pedagoger som arbetar med tvåspråkiga barn.

Med utgångspunkt från Lpfö 98 är det följande fråga jag koncentrerar mig på: Arbetar pedagogerna i förskolan för att stödja barnens första och andraspråkutveckling? I så fall hur?

2. Litteraturgenomgång

Litteraturgenomgången handlar om språkutveckling där jag beskriver hur första- och andraspråkinläring sker. Därefter kommer jag att ta upp om vad som kan påverka språkinläring och efter det, hur man kan stödja barnens första – och andraspråk.

2.1 Ord förklaringar

Enligt litteraturen finns det olika definitioner på vad orden modersmål, förstaspråk, andraspråk m.m. innebär. Därför har jag valt att ange en egen förklaring av dessa olika begrepp som jag kommer att använda i uppsatsen. Ordet modersmål innebär det språket som man hör och lär sig först. Förstaspråket har samma betydelse som modersmålet. Andraspråket innebär det språket som man lär sig efter man har lärt sig det förstaspråket eller parallellt med förstaspråket. Tvåspråkighet innebär att man använder sig av två olika språk.

2.2 Förstaspråksinläring

Håkansson (2003: 146) säger att när det gäller barnens inläring av sitt modersmål att man har identifierat flera utvecklingsstadier som alla barn genomgår. Under barnets första år kommer en period med joller, först enstavigt joller ("ih", "da") och sedan reduplicerat joller ("dadadada"). Sedan kan man urskilja ord i barnets ljudyttringar. I ettårsåldern brukar de första orden komma och då använder barnet yttranden bestående av ett ord (*t.ex. boll*) som kallas ettordsyttranden. Omkring ett år senare kommer tvåordsyttranden. Efter det släpper begränsningarna på hur långa barnets yttrande är, och flerordsyttranden dyker upp.

Tingbjörn (1994) poängterar att långt innan barnet har lärt sig att tala har det genom att lyssna lärt sig ord. Barnet har i fyraårsåldern i allmänhet lärt in alla ljud i sitt förstaspråk, och i femårsålder kan barnet i stort sett språkets alla centrala grammatiska talspråkmönster, även om det kanske för några även vid skolstarten kan vara svårt att hålla isär likvidorna l och r eller frikativorna s-, tj och sj –ljud. Det är ganska många ord (ca 10 000) som barnet lärt sig när han/hon kommer till skolan som sjuåring.

Ladberg (2003) tar upp i sin bok den så kallade språkliga basen som går ut på den språkliga kompetensen som barnet tillägnar sig i modersmålet under de första åren. Basen består av grammatik, uttal och automatiserat språk. På samma gång tillägnar sig barnet början till ordförråd och pragmatisk kompetens. Pragmatisk kompetens är när man vet hur man använder

språket i olika sociala sammanhang. Den språkliga basen är något som man kan lära sig fulländat. En inlärare som lärt sig en perfekt språklig bas i ett språk talar flytande, alltså utan att hacka. Man hör inga fel, varken på uttalet eller grammatiken. För att kunna känna sig avslappnad när man talar är första förutsättningen att behärska den språkliga basen. Den så kallade språkliga utbyggnaden är det som inläraren kan lära sig språkligt efter att den språkliga basen är lagd. Språklig utbyggnad består av ordförråd, pragmatisk kompetens och eventuellt skriftspråklig kompetens. Till skillnad från den språkliga basen har den språkliga utbyggnaden mycket större ordförråd och den pragmatiska kompetensen är mycket mer omfattande. Det finns alltid mer att lära sig i livet, vilket innebär att den språkliga utbyggnaden kan pågå under hela livet.

Enligt Ladberg (2003) kan ett barn lära sig den språkliga basen på hur många språk som helst, oberoende av begåvning. Det som påverkar språket är miljön som man växer upp i, och hur mycket språket används samt hur stor betydelse språket har för barnet. Dock är det inte basen som blir lidande hos den som växer upp i en ostimulerande språklig miljö, utan utbyggnaden av språket. Livserfarenheter som begåvning och språklig stimulans påverkar utbyggnaden av ordförråd och pragmatik. Vilket ordförråd en inlärare tillägnar sig på sina olika språk beror egentligen på i vilken sammanhang han/hon använder de olika språken. Fördelen med att vara tvåspråkig är att man vet att det är möjligt att lära sig två språk, medan enspråkiga tar för givet att språket är begränsat, att det är svårt att lära sig ett nytt språk. Tror man att det är helt omöjligt att lära sig ett nytt språk, så blir det svårt. Dessutom är det lättare att lära sig ett nytt språk när man redan är tvåspråkig eftersom man har mer att relatera den nya kunskapen till.

2.3 Andraspråksinlärning

Håkansson (2003) menar att andraspråket utvecklas till viss del som förstaspråket. Också här anses det handla om att inlärarna bygger en grammatik på basis av det språk som de får höra. Skillnaden mellan förstaspråksinlärning och andraspråksinlärning är att barnet som lär sig förstaspråket utvecklas kognitivt på samma gång som den språkliga utvecklingen, medan andraspråksinläraren redan har nått en viss kognitiv mognadsnivå och redan har ett språk. Ett exempel på detta är att man inte gör samma språkliga misstag i sitt förstaspråk som i sitt andra. Alla barn som lär sig svenska som förstaspråk följer ungefär samma utveckling och har likadana barnspråksstrukturer vid ungefär samma ålder på sin väg mot full behärskning av

språket. Barn och vuxna som lär sig svenska som andraspråk gör i stället andra slags fel. När man håller på att lära sig ett nytt språk använder man ett så kallat mellanspråk. Detta mellanspråk innehåller drag av modersmålet, dock inte bara det. Det innehåller även drag som betecknas som rena utvecklingsdrag. Oberoende vad man har för modersmål, så gör man ungefär samma grammatiska misstag i andraspråket.

Enligt Håkansson (2003) är det en vanligare situation för barn i invandrarfamiljer att växa upp med ett språk hemma och ett annat utanför hemmet och om barnet börjar i förskolan redan vid ett års ålder kan barnet lära sig båda språken parallellt. Detta är bland annat beroende av faktorer som hur bostadsområdet ser ut, hur mycket tid föräldrarna tillbringar med att prata med sina barn och vilka vänner som barnen leker med mest. Ibland är det svårt att göra en avgränsning mellan vad som är förstaspråk och vad som är andraspråk, och ibland kan det även skifta vid olika perioder för samma barn.

Håkansson (2003) betonar att alla barn som lär sig förstaspråket når upp till en hög språklig nivå, med ett idiomatiskt uttal, ett stort ordförråd, satsbindning, ordböjning, underordning och situationsanpassning av språket. Det är inte lika många andraspråksinlärare som kommer upp till den nivån, även om förutsättningarna är bättre för barn än vad de är för vuxna.

Curú (1993) säger att barn har lättare att lära sig ett nytt språk än vuxna dvs. de når oftare en infödd nivå. I en samlingsvolym utgiven av Krashen (1982) ingår flera studier med jämförelse av språkbehärsningen, framförallt förekomsten av brytning i uttalet, hos personer som påbörjar inläringen vid olika åldrar. I dessa studier fann man att behärsningen av språket var bättre och närmare en infödd nivå ju tidigare inläringen påbörjats, vilket kan sammanfattas med att yngre inlärare når högre slutnivå.

Ladberg (1999) poängterar att det är en stor fördel med att börja lära sig ett språk tidigt eftersom det är då man lär sig uttalet och grammatiken snabbare. Det finns ingen anledning att vänta med att låta barn lära sig något språk, eftersom barn kan lära sig många språk. Barnen lär sig språket ur minnet, alltså de lär sig mycket utantill, utan att ens tänka och förstå och uttalet är ett tydligt exempel, eftersom det är något som man inte kan lära sig genom tänkandet. Det handlar om att lyssna, minnas och härmas. Det är också genom att lyssna och komma ihåg som barn lär sig att det heter ett eller en, som t.ex. en stol, ett bord. I användandet av orden ett och

en finns det inga grammatiska regler, utan de måste läras in utantill. Barn kan också lära sig sångtexter utan att förstå innehållet.

Enligt Ladberg (2003) måste ett nytt språk bli känslomässigt betydelsefullt för att inläringen ska bli effektiv. Det räcker inte att språket finns i omgivningen, det måste kännas angeläget. För barnen blir ett språk angeläget genom älskade människor. I flerspråkiga samhällen lär sig barn oftast språk genom sina vänner, eftersom leken i samspel med andra barn bildar en god miljö för språkinläring. Kärleken kan vara drivkraften till språkinläring också hos vuxna människor. Även ett intresse kan leda till språkinläring. Ladberg ger exempel på en flicka i tonåren som började sin svenskinläring med klädsömnad och en tonårspojke med fotboll.

2.4 Vad påverkar språkinläring?

Enligt Tingbjörn (1994) kräver språkinläring trygghet. Om inte inläraren känner sig trygg så försvåras andraspråksinläringen. Språkinläring påverkas negativt av de traumatiska händelser som barn/föräldrar har upplevt i sitt land. Oron som föräldrar bär med sig som t.ex. ekonomiska problem i det nya landet, påverkar i sin tur barnet. Det är knappast möjligt att koncentrera sig på språkinläring.

Ladberg (2003) beskriver i sin bok en flicka som heter Leena som talar både svenska och finska och bor i en liten svensk stad. När Leena pratar på sina olika språk möts hon av olika reaktioner och får olika sociala lärdomar om sina olika språk. Hon möts av intresse, förtjusning, osäkerhet och ogillande. Detta påverkar hennes identitet och hennes erfarenhet av vad det innebär att vara ett tvåspråkigt barn i den miljön.

Vygotskij (Rinkeby Språkforskningsinstitut, 1999) hävdar att majoritetssamhället och den egna språkgruppen kan påverka barnets vilja att lära sig det nya språket och kulturer. Det är barnets färdigheter att kommunicera som avgör hur språket utvecklas. Behovet av att använda språket uppstår genom kommunikation och samtal med andra barn och vuxna. I den utforskande konversationen får barnet möjlighet att uttrycka sina tankar och får gensvar, vilket är avgörande redskap för tankeutvecklingen. Tankeutvecklingen och språkutvecklingen går hand i hand.

Enligt Ladberg (2003) lär barnen sig snabbt vad de kan vara stolta över och vad de kan skämmas för. De är oerhört känsliga för alla uttryck för värderingar. Barnen är oerhört duktiga på att anpassa sig till vad som väntas av dem, t.ex. att hålla inne med sitt språk om de märker att det inte uppskattas av människor runt omkring. De får inte dessa lärdomar enbart genom hur de själva blir bemötta utan även hur andra människor bemöter varandra. T.ex. Leena lär sig mycket genom att observera hur andra människor bemöter hennes föräldrar. Vad uttrycker t.ex. föräldrarna och personalen när de möts? Även andra barn är viktiga, hur bemöter de barnet, föräldrarna och modersmåls läraren? Äldre barn och äldre syskon är lika viktiga förebilder för barnen som de vuxna.

Ladberg (2003) framhäver att hos barn kan tanken att man inte duger och gör fel, komma tidigt. Då är den vuxnes ansvar som barnets förebild att markera att det är okej att säga fel. Vuxna kan påverka barnets språkutveckling mycket. De kan göra mycket för att ge barnen ett glädjefyllt och avspänt förhållande till språket. Vuxna kan leka med språken, skoja, rimma, formulera språket fel avsiktligt och vända på orden. Pedagogerna kan uppmana barnen att hjälpa varandra med språken samt uppmuntra dem att våga experimentera med språken. Barnen kan översätta åt varandra, jämföra och leka med språken.

Tingbjörn (1994) säger att bosättningsmönstret tillhör den sociala situationen. De flesta invandrare och flyktingar hamnar på samma områden i de stora kommunerna. T. ex. Rosengård och Rinkeby har en mycket hög andel invandrare, och det får stora konsekvenser för möjligheten till andraspråkinläring. Det ger knappt tillfällen till språkliga kontakter med svenskar. Något som ytterligare förvärrar situationen för minoritetsbarnen är att ibland blir det till en ond spiral som får till följd att svenskarna flyttar ut ur området för att deras barn ska få bättre svenskundervisning och språklig utveckling.

En kartläggning (2003:78f) har visat att flerspråkiga barn och elever behöver bättre stöd i förskola och skola med sin utveckling som flerspråkiga och flerkulturella individer. Stödet för de flerspråkiga barnen inom förskolan är de idag största bristerna. Det är bara 13 procent av de flerspråkiga barnen som får stöd för att utveckla sina språk som de är berättigade till, enligt läroplanen. Den kompetensen som krävs för att flerspråkiga barn ska kunna få det stöd de har rätt till i att utveckla sina språk saknas i många fall.

2.5 Hur kan man stödja barnets första- och andraspråk?

Ladberg (1999) framhäver att det gäller att vuxna anpassar sitt språk i samtal med barnen för att det ska bli lättare för dem att förstå. Barn lär sig språket mycket i kontakt med en vuxen eller ett äldre barn. Kommunikationen är nödvändig för att barnen ska lära sig behärska sitt andraspråk precis som sitt förstaspråk. Ju viktigare en vuxen blir för ett barn, desto viktigare är det för barnet att lära sig språket. En av de viktigaste källorna till inläring är förebilder. Barn lär sig mycket genom att observera hur vuxna och äldre barn gör och gör samma sak. Om en vuxen blandar språk, blir det naturligt för barnet att också göra det.

I Skolverkets rapport (2003) kan man läsa om språkforskaren, Jim Cummins, som kommer från Canada och som ägnar mycket tid åt studier av tvåspråkiga barn och deras utbildning. Han säger att det är viktigt för att stärka elevernas identitet och självkänsla, att visa respekt för barnens språk.

Enligt Ladberg (1999) är rollekar en bra språkträning eftersom barnen hela tiden pratar med varandra när de leker. Leken behöver tid på sig för att utvecklas, och en viktig uppgift är att skapa förutsättningar för rollek. Barnen behöver utrymme där de inte blir störda och där de är i lagom stor grupp. Både för modersmålet och andraspråket är leken viktig. Om möjligheten finns, ska barnen kunna leka omväxlande i sin språkgrupp och tillsammans med svenska barn. Vuxen medvetenhet krävs eftersom det är de som kan dela barnen i lämpliga grupper.

Loken och Melkeraaen (1996) betonar att det är viktigt att vara medveten om att språkstimulering absolut inte kan begränsas till den tid på dagen då man har samlingsstund. När man umgås med barnen hela dagen ska det vara naturligt att utnyttja olika tillfällen, som till exempel fri lek, måltider, av- och påklädningssituationer, till aktivt samspel med barnen och därigenom använda språket. Den fria leken är i allra högsta grad goda tillfällen till språkstimulering. Lek är lustbetonat och den är nödvändigt för att barnen ska lära på ett effektivt sätt. Vuxna kan delta i leken på barnets premisser, ta olika roller i leken, och på det viset tillföra viktiga ord och uttryck.

Ladberg (1999) poängterar att samlingar inte är en bra språksituation för barn, och allra minst för flerspråkiga barn. För de barn som är nybörjare i ett språk är det svårt att lyssna i en stor

grupp. Som personal är det viktigt att ha detta klart för sig eftersom personalen oftast tror att samlingar är en bra möjlighet till språkinläring. Språkinläringen blir sämre med pedagogiskt styrda aktiviteter. Detta på grund av att barnens möjligheter att komma till tals blir små. Dessutom går mycket tid till att få barnen att lyssna och sitta stilla. Ladberg tar exempel en förskola med många flerspråkiga barn, där personalen säger att de tycker att det är viktigt med samlingar för att barnen ska få grupp känsla, men de för aldrig några samtal. Personalen säger att de bara gör sånt som är roligt och stärker barnens grupp känsla, som t.ex. hälsar barnen på deras hemspråk.

Enligt Ladberg (1999) behöver barnens språk förankras i upplevelser och sinnesintryck. För att barn ska kunna lära sig nya ord behöver de höra upprepningar. Rutinerna är användbara eftersom barnen får ord för något som återkommer och som de känner igen. De dagliga rutinerna kan användas för språkträning genom att man benämner och talar om det man gör, på samma sätt som man brukar göra med små barn när de lär sig sitt förstaspråk.

I Skolverkets rapport (2003) framhäver forskarna att det är viktigt att barnen kan grunden i sitt modersmål för att andraspråkets ska kunna utvecklas. När ett barn har ett utvecklat ordförråd och känslomässigt kan förankra det i sitt förstaspråk, då blir inte andraspråket obegripligt utan ett språk där barnet förstår ordens betydelse och mening.

Loken och Melkeraaen (1996) menar att oavsett hur man arbetar med de flerspråkiga barnen, är samarbete med och handledning av hemspråksassistenter viktigt. Det är viktigt att hemspråksassistenten får klara och konkreta upplysningar om sina uppgifter för att hon/han ska kunna utföra sitt arbete i enlighet med förskolans mål. Dock är det förskolläraren som har ansvar för allt arbete i barngruppen, också för samarbete med och handledning av hemspråksassistenten. Förskolläraren är även ansvarig för att både planera och lägga upp handledningen. En av hemspråksassistentens viktigaste uppgifter är att medverka till att de flerspråkiga barnen förstår och blir förstådda och att de blir integrerade i barngruppen. Hemspråksassistenten måste arbeta aktivt med barnen, deras föräldrar och personalgruppen för att uppnå detta mål. Hemspråksassistenten, föräldrarna och barnen kan ofta vara goda förmedlare av sånger och musik från sina hemländer. Musik och sång från andra kulturer kan tillföra förskolan nya upplevelser och spännande impulser. För de tvåspråkiga barnen kan musik från hemlandet hjälpa till att stärka identitet och känsla av tillhörighet.

Enligt Skolverkets rapport (2003) har forskningen visat att om möjligheten finns att barnen använder sitt modersmål i förskolan samt om de har någon som talar deras hemspråk underlättas barnens utveckling och lärande. Det är därför viktigt att det finns personal som talar barnens språk och att modersmålet är integrerad del i den pedagogiska verksamheten.

Ladberg (2003) påpekar att bilder, särskilt foton, är ett fantastiskt pedagogiskt hjälpmedel. Ett bra sätt att förankra språket är att minnas, se och berätta. Med en digitalkamera kan man snabbt få fram foton av saker barnen känner igen och det de har varit med om. Barnen kan följa ett händelseförlopp genom att ta serier av bilder. Barnen kan arbeta med bilderna genom att berätta om dem på svenska för fröken och kamrater, medan de på modersmålet kan berätta för mamma, pappa eller farmor.

I Lärarförbundet och tidningen förskolan (1997) står det om Mirella Forsberg-Ahlcrona som är förskollärare och har en tvåårig dockteaterpedagogutbildning i bagaget från Zagreb i Kroatien. I dag bor hon i Göteborg där hon också jobbar på en förskola. Dockan har en helt annan status i Kroatien och i andra länder i Öst- och Centraleuropa än i Sverige, säger Forsberg-Ahlcrona. Dockan används mycket som pedagogisk redskap. Enligt Forsberg-Ahlcrona skapar handdockan kontakt med barnen, och i dockans värld är allting möjligt. Trots att barnen innerst inne vet att dockan är en sak, behandlas den som en individ. Utifrån sina egna erfarenheter tolkar barnet allt som dockan säger, och det barnet upplever i sin omgivning bearbetas ofta i långa monologer som barnet berättar i jag-form genom dockan. Dockan är personlig och ska inte vandra mellan olika händer i förskolan, på samma sätt som man inte gärna lånar ut sin tandborste. Utseendet på dockan avslöjar en del av själva identiteten. När dockan sitter på pedagogens hand börjar konversationen mellan barnet och dockan om dockans utseende samt vem dockan är. När barnet berättar vad dockan har på sig och vem den är, börjar dockans andra icke synliga egenskaper ta form i barnets huvud. Dockan börjar handla genom barnets egna erfarenheter, inlevelseförmåga och kunskaper. Det blir ett tillvägagångssätt att omsätta tankar till ord och reflektera. Via dialogen utökas ordförrådet och ger samtidigt träning i att bilda meningar och förbättra uttalet. I kontakt med dockan blir det naturligt att skratta och ha roligt, sjunga och röra sig, svara, lyssna, tala, leka med ljud, läsa, berätta, härma, upprepa och mycket mer. När kontakten mellan barnet och dockan är full med positiva upplevelser och känslor är barnet moget att svara på frågor om hur de känner sig, om vad de ser, osv.

Ladberg (2003) betonar i sin bok att det är viktigt med sagor och berättande, för att barnen ska få tillgång till nya ord och språkliga vändningar. Hon påpekar att det är viktigt att barnen får möjlighet att förstå sagor och berättelser. Om inte barnen förstår sagorna eller berättelserna kan de lätt tappa koncentrationen, eller det värsta som kan hända är att barnen kan ge upp. Det är även viktigt att dela upp barnen i små grupper samt att de ligger på samma nivå språkligt. Man kan använda sagokort, det kan även berättas i teaterform där vuxna spelar upp för barnen.

3. Metod

I metoden presenteras val av metod, beskrivning av undersökningsgruppen och intervjufrågorna.

3.1 Val av metod

I min undersökning har jag använt mig av intervjuer för att få svar på om pedagogerna i förskolan arbetar för att stödja de tvåspråkiga barnens språkutveckling. En kvalitativ undersökning innebär att man utgår ifrån intervjumetoden, och att den genomförs med ett mindre antal personer. Jag har även funderat på kvantitativa metoder, vilket innebär att man använder sig av enkäter och att de genomförs i större skala. Men för att jag skulle nå målen för min undersökning, passade mig kvalitativa metoden bättre.

Jag valde att använda bandspelare för att få med allt från intervjun. Däremot antecknande jag inte för att jag ville koncentrera mig på samtalen. Ryan (2004) anser att det är ett bra sätt att använda bandspelare för att spela in intervjun. Då missar man inte något då den intervjuade säger. Dessutom lär man sig alltid något genom att lyssna på hur man själv ställer frågor till intervjuaren.

Intervjuerna skedde i pedagogernas verksamhet eftersom jag ville få en uppfattning om hur deras verksamhet fungerade samt hur miljön såg ut. Dessutom ansåg jag att det blir mer naturligt för respondenterna att bli intervjuade i deras verksamhet. Intervjuerna sträckte sig från en kvart till trettio minuter.

3.2 Beskrivning av undersökningsgruppen

Undersökningen omfattade två förskolor. Jag valde att intervjua tre förskollärare från en förskola som jobbar på olika avdelningar samt två förskollärare från en annan förskola. Även dessa jobbar på olika avdelningar. Detta för att få ett bredare perspektiv på hur pedagogerna arbetar med tvåspråkiga barn på de två förskolorna. Istället för att t.ex. intervjua specialpedagoger, valde jag att intervjua förskollärare, eftersom det är de som är med i barngruppen varje dag. Motivet till att jag valde att genomföra undersökningen i just dessa

förskolor var för att där fanns lika många svenska barn som barn med invandrarbakgrund. Detta gav bra underlag för undersökningen.

För att lättare skilja mellan de två förskolorna kommer jag i fortsättningen att kalla dem för Svalans förskola och Lärkans förskola. Respondenterna är numrerade för att man ska kunna skilja på dem. Följande tabeller beskriver respondenterna:

Svalans förskola

Tabell 1.

Pedagog	Yrke	Arbetserfarenhet	Avdelning	Språk
Pedagog 1	Förskollärare	Under 10 år	3-6 år	Tre
Pedagog 2	Förskollärare	Under 10 år	1-3 år	Fyra
Pedagog 3	Förskollärare	Över 10 år	1-3 år	Fyra

Lärkans förskola

Tabell 2.

Pedagog	Yrke	Arbetserfarenhet	Avdelning	Språk
Pedagog 1	Förskollärare	Över 10 år	1-5 år	åtta
Pedagog 2	Förskollärare	Under 10 år	1-5 år	åtta

3.3 Intervjufrågor

När det gäller intervjufrågorna så ansåg jag att det var relevanta frågor till att få svar på om pedagogerna arbetade för att stödja barnens tvåspråkiga utveckling. Frågorna var öppna och tydliga, vilket gjorde det lättare för respondenterna att svara. Jag pratade med respondenterna innan jag satte på bandspelaren om vad samtalet skulle handla om, samt att de fick berätta lite mera om sig själva, yrket och verksamheten. Detta för att nervositeten inför bandspelaren skulle försvinna. Jag förklarade att allting kommer att vara anonymt. Följande frågor ställdes:

1. Hur tar ni tillvara det flerspråkiga barnets erfarenheter vad gäller språk?
2. Hur stöttar ni det flerspråkiga barnets alla språk? På vilket sätt arbetar ni för att göra detta? Och varför just på detta sättet?
3. Använder ni er av några speciella ”redskap” eller material när ni jobbar med de flerspråkiga barnen? (t.ex. språkportfolio, bilder osv....)

4. Använder ni er av modersmållärare/hemspråksassisten? Om ja hur och varför?, Om nej, varför?
5. Använder ni er av specialpedagog? Om ja hur och varför?, om nej, varför?
6. Har ni fått någon specialutbildning för att bättre möta barnens behov? Vilken sorts? Behöver ni mer kompetens? I så fall vilken sorts kompetens tycker ni skulle vara relevant för just ert arbetslag?

3.4 Bearbetning av materialet

Materialet är transkriberat, här följer en förklaring till transkriptionerna:

Ohörbart (ett ord) = xx

Namn på personer = (namn)

Utelämnade ord = [...]

Utelämnade meningar = [---]

4. Redovisning av resultat

I det här avsnittet redovisar jag resultatet av undersökningen som jag genomförde i Svalans och Lärkans förskola.

4.1 Svalans förskola

På Svalans förskola arbetar pedagogerna med att låta barnen prata sitt modersmål, dock inte när det finns andra barn i närheten som inte förstår deras hemspråk. Barnen får även berätta vad olika ord på sitt hemspråk betyder på samlingen. Pedagogerna tycker att det är svårt att ta tillvara deras hemspråk eftersom de inte kan deras modersmål. De har ingen hemspråkassistent eller hemspråklärare som arbetar i arbetslaget. Barnen har inte heller någon modersmålsundervisning. Pedagogerna vet inte riktigt varför det inte finns modersmålsundervisning på Svalans förskola, men de antar att det är ekonomiska skäl som påverkar detta. Pedagog 2 tycker inte att det behövs modersmåls lärare. Hon svarar så här på fråga 6:

För att vi tycker att det de behöver lära sig som små, det lär de sig hemma, och så får de lära sig svenska hos oss.

Pedagog 3 tyckte däremot att det var synd att det inte fanns någon form av modersmålsundervisning.

Ja, det är dels det att vi pratar mest svenska här och då kan det bli otryggt för barnen kanske och tro att det inte är tillåtet och prata och använda sina ord och ibland är det så om de är många, just med äldre och de pratar sitt språk tillsammans då är det ibland att personalen då, vi pedagogerna sätter en gräns att här pratar vi svenska, och så det kan man säga lite olika för då tar man bort det lite grann att det är tillåtet att det är din personlighet och din integritet, att du har det språket [...] jag försöker att inte ta bort när jag liksom hör utan man kanske kan tycka det är roligt [---].

För att lättare kommunicera med de små barnen lär pedagog 2 och 3 sig ord som törstig, toalett osv. på barnens modersmål. Detta lär pedagogerna sig från barnens föräldrar som är med vid inskolningen. Senare blir det bara svenska.

Pedagogerna pratar om en föreläsning som pedagog 2 och 3 haft för några år sedan, av en forskare som heter Veli Tuomela. Han är från Finland och är mycket duktig vad gäller tvåspråkiga barn, tycker de. Hans teori bygger på att prata tydligt med tvåspråkiga barn som t.ex. istället för att säga: ”hämta det där!”, så ska man istället säga: ”kan du hämta den röda

kudden i soffan?”. Pedagogerna observerar varandra och hjälper varandra mycket med att påminna om att vara ännu tydligare. De försöker tänka på detta hela tiden och inte bara under planerade pass.

Pedagog 2 tycker inte att hon behöver mer kompetens eftersom hon arbetar med små barn, medan pedagog 1 och 3 tycker att man alltid behöver mer kompetens, som t.ex. föreläsningen av Veli Tuomela eller någon sorts kurs. De kommenterar mycket hans föreläsning trots att den ena av pedagogerna inte var med. Pedagog 1 önskar få höra hans föreläsning någon gång i framtiden eftersom hon har hört att han är duktig vad gäller tvåspråkiga barn. Hon berättar att Veli Tuomela poängterade att det är viktigt att låta tvåspråkiga barn använda sitt modersmål i förskolan.

[---] Han har då poängterat att det är viktigt att låta de här barnen leka på sitt eget språk [...] alltså är de bara arabiska barn så är det ok att leka och prata arabiska, är det ett barn som inte förstår arabiska så kan de ta det språket så alla förstår, så det är väl det är ok att prata sitt hemspråk alltså när man är i sin grupp där det alla förstår, är man tillsammans med alla, så tar vi det språk alla förstår.

Pedagog 2 och 3 som jobbar på småbarnavdelning, arbetar mycket med bilder/föremål. De tycker att det är viktigt att vara konkreta annars vet inte barnen vad man pratar om. Det är inte alla som har sett en bild på en krokodil, menar pedagogen 2. Då visar hon det för barnen och sjunger sången om krokodilen. Hon använder sångpåsar med kramdjur i och tar fram på samlingen. Först pratar hon om djuren, sedan sjunger hon tillsammans med barnen. Pedagog 3 anser att det är viktigt att sätta ord på det man pratar om, att man visar bilder eller pekar på bilden när man t.ex. läser en saga.

Konkret, mycket att man visar bilder och [...] att man upplever tillsammans, att man sätter ord för det man pratar och berättar och sen är det mycket det att det måste vara konkret för de vet inte annars vad man pratar om, så att de kan se lite av bilderna framför sig. [---] Det är ju konkreta bilder när man läser böcker och sagor att man har det på plan och bild och sen tar man till mycket med kroppsspråket, att man visar och pekar de olika sakerna, man benämner det upprepade gånger [---].

Pedagog 1 arbetar med material där hon tillsammans med arbetslaget följer barngruppen under terminen. Detta för att arbetslaget ska kunna se om barnen når upp till målen. Målet kan handla om utveckling av barnens motorik, språk och annat. Hon arbetar mycket med spel som är anpassade till att träna svenska språket. Hon tar upp en bild och berättar vad bilden handlar om. Barnen lyssnar och tittar på sin egen bild och ser om den matchar pedagogens berättelse. I arbetslaget har de sina ansvarsbarn, vilket innebär att de delar barngruppen i tre grupper. Anledningen till att de delar grupperna när de har planerade aktiviteter är för att det är mycket lättare att nå barnen i små grupper.

[---] Vi har ansvarsbarn och jag har då åtta och (namn) och (namn) har sju och de åtta barnen det är de jag sen har utvecklingsamtal, lämnar över till skolan, de här samtalen och de åtta har jag i min grupp så de arbetar jag med och då gör man olika saker, dels är det mycket lättare att prata med barnen när det inte är så många, för då får man mer dialog än att jag sitter och (xx) in på samlingen och då en tredjedel lyssnar och de andra orkar inte för det är för mycket runt omkring [---].

Pedagog 1 tillsammans med hennes arbetslag försöker tänka på att prata mycket med barnen. Arbetslaget läser mycket sagor för att barnen ska få in flytet i det svenska språket.

[---] man ska prata med barnen, istället för att prata med andra vuxna så pratar vi med barnen, mycket spel har vi, ja, så läser man, sjunger. Läser man mycket sagor så får de in den här berättande, alltså vad heter det, flytet i hur man pratar [...]

På Svalans förskola har pedagogerna tillgång till specialpedagog. Specialpedagogen är på Svalans förskola ca. två dagar i veckan. Under den tiden som specialpedagogen vistas på förskolan, kan man alltid som pedagog vända sig till henne/honom om det är något barn som behöver särskild hjälp, som hon kan hjälpa eller se till att personalen får handledning. Pedagog 2 och 3 som arbetar på småbarnsavdelning tycker att det är svårt att veta t.ex. när det gäller tvåspråkiga barn om hon/han inte kan prata svenska eller om det är ett tyst barn som inte vill använda svenska språket men som ändå kan. Då frågar de specialpedagogen som oftast kommer fram till en lösning. Pedagog 1 säger att det inte alltid är tvåspråkiga barn som behöver hjälp av en specialpedagog utan att det även finns svenska barn som kan behöva extra hjälp.

4.2 Lärkans förskola

På Lärkans förskola poängterar pedagogerna för föräldrarna att de bör tala sitt modersmål hemma med sina barn istället för svenska. Pedagogerna tror att föräldrarna lär sina barn fel uttal eftersom inte föräldrarna kan så bra svenska. Pedagogerna hävdar att om man kan grunden på sitt hemspråk så kan man lättare lära sig det svenska språket. Dessutom betonar pedagog 1 att det är viktigt att kunna föräldrarnas modersmål eftersom barnen lättare kan kommunicera med sin släkt som är kvar i hemlandet. Pedagogerna försöker förklara detta för föräldrarna, men ändå finns det föräldrar som bara pratar svenska med sina barn. Dessa föräldrar tror att det är det bästa alternativet för att deras barn ska få möjlighet att integreras i det svenska samhället. Pedagog 1 säger så här:

Modersmålet säger vi till föräldrarna att de ska prata det hemma, för vissa föräldrar säger nej, men vi pratar svenska hemma, det är mycket bättre så, så lär barnen svenska fortare. Men det är ju inte så

egentligen utan de måste ju kunna sitt modersmål för att kunna lära sig svenska. Ja, vi försöker säga till de för även, vi har en förälder som pratar polska och pratar ganska bra svenska men inte riktigt ändå så det är ju bättre att hon pratar polska [...]. Hon gör ju inte det för hon vill prata svenska, hon tror att det är bra.

På Lärkans förskola använder inte pedagogerna någon form av modersmåls- eller hemspråksassistent. Detta av ekonomiska skäl tror de, men vet inte säkert. Pedagogerna nämner att barnen kommer att ha modersmålsundervisning när de börjar skolan.

Pedagog 1 tycker att det är svårt att stärka barnens modersmål eftersom hon inte kan tala de språken. Hon tycker inte heller att barnen borde prata sitt modersmål i förskolan. Barnen går i förskolan för att de ska lära sig prata svenska.

Ja, alltså om vi har några barn på en avdelning som pratar bosniska t.ex. då pratar de med varandra och det är inte riktigt mening, alltså de går ju här för att de ska lära sig prata svenska. Vi säger till de att ni kan prata svenska, prata svenska när ni är här, för det vill deras föräldrar, de vill att de ska lära sig svenska och klara sig bra här i skolan. Sen pratar de bosniska hemma och det är viktigt att de gör det.

På Lärkans förskola berättar pedagog 2 att de brukar t.ex. fira nationella barndagen genom att ha utställningar, maträtter m.m. och bjuder in föräldrar och barn och så firar de tillsammans. Familjerna berättar lite om sitt land, traditioner m.m.

På Lärkans förskola arbetar pedagogerna med språkpåsar, spel och bilder. Pedagogerna sätter bilder eller föremål till det de pratar om. Ett exempel är att pedagog 1 visar för barnen en necessär med tandborste, kam, hårborste, spegel, tvål m.m. som barnen själv får plocka fram och säga vad det är. Barnen spelar mycket spel med pedagogerna där spelet går ut på att träna svenska språket.

Pedagog 2 samarbetar med en specialpedagog när det handlar om tvåspråkiga barn. Specialpedagogen har enskild undervisning med barnet på datorn. Programmet handlar om språkträning. Specialpedagogen ger även idéer och material till pedagogen så hon kan arbeta enskilt med barnet. När pedagogen har ett barn som är i behov av extra hjälp, så skriver hon ett åtgärdsprogram där hon sätter upp mål.

Jag har jobbat en del med en specialpedagog när det gällde ett invandrabarn med annat språk, dels har hon haft enskild undervisning på datorn, det var språkprogram och så sen har hon gett mig lite tips och idéer och material, också som jag har jobbat enskilt med det här barnet då. Om vi har ett barn med extra problem med språket så skriver man ett åtgärdsprogram för att man ska hjälpa barnet, man sätter upp mål, som t.ex. lära sig prepositionerna, så jobbar man med prepositionerna, det kan vara med korta, rent praktiska övningar, kan du lägga dig under, på, över, man gör det till lek liksom [...].

Pedagog 1 anser att det inte är tvåspråkiga barn som behöver hjälp med språket utan det är andra barn med andra behov som hon och hennes arbetslag använder specialpedagogen till. Då kan pedagogen få handledning av specialpedagogen om hur hon ska hjälpa barnet vidare.

Pedagog 1 pratar om Veli Tuomela, att hon hade varit med och lyssnat på hans föreläsning och blivit inspirerad av hans tänkande. Hon tänker mycket på rutinerna och använder ofta språket i olika situationer.

Man skulle upprepa, man skulle prata med barnen hela tiden. [---] Ja, när man byter blöja t.ex. att man pratar hela tiden, nu tar vi av det, byxorna, nu tar jag av dig blöjan, nu tar jag lite vatten här.

Pedagog 1 poängterar att det är viktigt att säga: ”*kan du lägga röda pennan på hyllan?*” Istället för att säga: ”*kan du lägga den där?*” Pedagog 1 känner inte att hon behöver mer kompetens till att möta tvåspråkiga barn. Hon tycker att hon klarar barnen bra ändå. Men det hon tycker att hon behöver mest hjälp med, är vid inskolningen då föräldrarna till tvåspråkiga barn inte förstår svenska alls. Pedagog 1 sa att de har tillgång till tolk, vilket hon tycker är bra.

Pedagog 2 hävdar att hon skulle behöva mer utbildning i just vad gäller barn med specialbehov. Hon har läst några poäng om barn med specialbehov, under utbildningen då hon läste till förskollärare, men hon tycker att behovet att läsa mer alltid finns.

[---] Jag är förskollärare så jag har fått alltså poäng under min utbildning. Vi läste om barnet i specialbehov, men behovet finns ju alltid, eller fortbildningar och så, att man skulle behöva lite mer, men det beror också på vilket område, alltså detta är lite tufft område blandat med annat. Det kan vara andra sociala problem, alltså så förutom språk [...].

5. Sammanfattning och diskussion

Syftet med undersökningen är att få reda på om pedagogerna arbetar med att stödja barnens första- och andraspråk med utgångspunkt i det talande språket, och i så fall hur. Lpfö 98 (Läraryrket, 2001: 28) säger att det är förskolans skyldighet att främja barnens modersmål och det svenska språket.

I uppsatsens litteraturdelen tas det upp att rutinerna är viktiga för språkinläring. Ladberg (1999) påpekar att rutinerna är användbara eftersom barnen får ord för något som återkommer och som de känner igen. De dagliga rutinerna kan användas för språkträning genom att man benämner och talar om det man gör, på samma sätt som man brukar göra med små barn när de lär sig sitt förstaspråk. Både på Svalans – och Lärkans förskola arbetar pedagogerna mycket med att utnyttja rutiner och olika situationer till språkinläring. Pedagogerna sätter ord på det de gör och benämner föremål. Barnen får här alltså bra språkträning men det är det svenska språket som förstärks, inte modersmålet.

På Svalans och Lärkans förskolor arbetar pedagogerna med att dela upp barnen i små grupper istället för att alltid ha en vanlig traditionell samling. Detta för att barnen då har lättare för att koncentrera sig och för att personalen får mer dialog med barnen. Ladberg (1999) anser inte att samlingar är en bra språksituation för barn, och allra minst för flerspråkiga barn. För de barn som är nybörjare i ett språk är det svårt att lyssna i en stor grupp. Språkinläringen blir sämre med pedagogiskt styrda aktiviteter. Detta på grund av att barnens möjligheter att komma till tals blir små. Dessutom går mycket tid till att få barnen att lyssna och sitta stilla. Uppdelningen i smågrupper på Svalans och Lärkans förskolor visar alltså att de främjar barnens språkinläring på detta sätt.

Teoridelen visar hur pedagogerna kan stödja barnens första – och andraspråk genom att t.ex. använda sig av rollekar, bilder, foton och dockor. Forsberg-Ahlcrona i läraryrket och tidningen Förskolan (1996) påpekar att via dialog med dockan utökas ordförrådet och ger samtidigt träning i att bilda meningar och förbättra uttalet. Ladberg (2003) betonar att bilder, särskilt foton, är ett fantastiskt pedagogiskt hjälpmedel. Ett bra sätt att förankra språket är att minnas, se och berätta. Barnen kan arbeta med bilderna genom att berätta om dem på svenska för fröken och kamrater och på modersmålet för mamma, pappa eller farmor. Ladberg (2003) menar också i sin bok att det är viktigt med sagor och berättande för att barnen ska få tillgång

till nya ord och språkliga vändningar. Undersökningen visar att Svalans förskola och Lärkans förskola arbetar mycket med bilder, språkpåsar, dataspel, föremål, läsning av sagor och spel, för att främja barnens andraspråk, dvs. det svenska språket. Pedagogerna är medvetna om barnens andraspråk och arbetar aktivt för att främja det.

Undersökningen visar att det finns en viss skillnad på arbetssättet mellan Svalans och Lärkans förskolor. På Svalans förskola får tvåspråkiga barn prata på sitt modersmål så länge det inte finns barn i närheten som inte förstår deras språk. Detta för att stärka barnens integritet och identitet. Barnen får inte tro att deras modersmål är förbjudet. Medan på Lärkans förskola får inte tvåspråkiga barn använda sig av sitt modersmål alls. Detta för att pedagogerna tycker att tvåspråkiga barn ska lära sig svenska språket så länge de vistas på förskolan.

På Svalans och Lärkans förskolor arbetar alltså pedagogerna med olika pedagogiska hjälpmedel och metoder för att främja barnens andraspråk. Det innebär att svenska språket står i centrum. Pedagogerna är medvetna om att det är viktigt att tvåspråkiga barn får möjlighet att lära sig modersmålet, men anser inte att det är deras uppgift, utan föräldrarnas. Modersmålsundervisning och hemspråksassistenter förekommer inte på Svalans och Lärkans förskolor och därför stimuleras alltså inte barnens förstaspråk på detta vis. Kartläggningen i Skolverkets rapport (2003:78f) visade att det fanns stora brister med modersmålstödet i förskolan. Det var bara 13 procent av de flerspråkiga barnen som fick stöd för att utveckla alla sina språk som de är berättigade till enligt läroplanen. Min undersökning som är en uppföljning av denna kartläggning för att se om det har hänt något efter denna, visar att det tyvärr inte satsas särskilt mycket på modersmålet. Tvåspråkiga barn behöver stimulera sitt förstaspråk även i förskolan, eftersom det inte räcker till att bara prata det med sina föräldrar. I Lpfö 98 (Läraryrket, 2001: 28) står det tydligt att det är förskolans skyldighet att främja barnens modersmål och det svenska språket. Dessa förskolor följer alltså inte läroplanen i ett av dessa avseenden, trots att det i Skolverkets rapport (2003) står att forskningen har visat att om möjligheten finns för barnen att använda sitt modersmål i förskolan samt om de har någon som talar deras hemspråk, så underlättas barnens utveckling och lärande.

Sammanfattningsvis visar min uppsats att pedagogerna arbetar med olika metoder och hjälpmedel för att främja barnens andraspråk. Tvåspråkiga barn får däremot inte något modersmålsstöd i dessa förskolor. Lpfö 98 (Läraryrket, 2001: 28) säger att det är förskolans skyldighet att främja barnens första – och andraspråk. Det är viktigt att barnen får

möjlighet att träna sitt modersmål även i förskolan, hur ska tvåspråkiga barn annars kunna känna trygghet på förskolan när de inte får uttrycka sig på det språket som känns mest naturligt? Detta kan bidra till sämre utbildningsresultat för de tvåspråkiga barnen, förskolorna borde därför engagera sig mer i barnens modersmål för att främja deras utveckling.

Ett intressant komplement till denna uppsats vore att undersöka modersmålets betydelse för andraspråkinlärning. Detta för att belysa för pedagoger som arbetar i förskolan och skolan, att det är viktigt att främja barnens modersmål likaväl som det svenska språket.

Litteraturförteckning

Cerú, Eva (1993), *Svenska som andra språk - mera om språket och inläring*, Lärarbok 2. Stockholm: Utbildningsradion, ISBN UR 91-2633 (s 223)

Håkansson, Gisela (2003), *Tvåspråkighet hos barn i Sverige*. Lund: studentlitteratur, ISBN 91-44-03070-3 (s 217)

Ladberg, Gunilla (2003), *Barn med flera språk, Tvåspråkighet och flerspråkighet i familjer, förskola, skola och samhälle*, tredje upplagan. Stockholm: Liber AB, SBN-05199-X (s 206)

Ladberg, Gunilla (1999), *Barn med flera språk, Tvåspråkighet och flerspråkighet i familjer, förskola och skola*, andra upplagan. Stockholm: Liber AB, ISBN 91-634-0254-8 (s 124)

Läraryrket (2001), *Lärarens Handbok, Skollag, Läroplaner, Yrkesetiska principer*. Stockholm: Läraryrket, ISBN 91-85096-830 (s 131)

Läraryrket och tidningen Förskola (1997), *Språk – metoder och goda idéer*. Trelleborg: Skogs Boktryckeri AB, ISBN 91-85096-652 (s.117)

Loken, Aud & Melkeraaen, Åse (1996), *Fånga språket, När svenska är barnens andra språk*. Hässelby: Runa Förlag AB, ISBN 91-88298-29-9 (s 128)

Ryan, Anne (2004), *Kvalitativ intervju – från vetenskapsteori till fältstudier*. Malmö: Liber AB, ISBN 91-47-07278-4 (s 248)

Skolverkets rapport (2003), *Flera språk flera möjligheter, utveckling av modersmålsstödet och modersmålsundervisning*. Stockholm: Skolverkets rapport, ISSN1103-2421- 228 (s. 302)

Tinbjörn, Gunnar (1994), *Svenska som andra språk, En introduktion, Lärarbok 1*. Stockholm: Utbildnings radion, andra upplagan första tryckning, ISBN UR 91-26-95306-4 (s 310)

Rinkeby språkforskningsinstitut, (Monica Axelsson -redaktör) (1999), *Tvåspråkiga barn och skolframgång - mångfalden som resurs*. Repro Print AB: Stockholm, ISBN 91-973640-0-2 (s 170)

Bilagor

